

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari

2-maxsus son
(5-jild)

2025

SCIENCEPROBLEMS.UZ

**IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING
DOLZARB MUAMMOLARI**

№ 5/2 (5) – 2025

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

TOSHKENT-2025

BOSH MUHARRIR:

Isanova Feruza Tulqinovna

TAHRIR HAY'ATI:

07.00.00- TARIX FANLARI:

Yuldashev Anvar Ergashevich – tarix fanlari doktori, siyosiy fanlar nomzodi, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Mavlanov Uktam Maxmasabirovich – tarix fanlari doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Xazratkulov Abror – tarix fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti.

Tursunov Ravshan Normuratovich – tarix fanlari doktori, O'zbekiston Milliy Universiteti;

Xolikulov Axmadjon Boymahmatovich – tarix fanlari doktori, O'zbekiston Milliy Universiteti;

Gabrielyan Sofya Ivanovna – tarix fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston Milliy Universiteti.

Saidov Sarvar Atabullo o'g'li – katta ilmiy xodim, Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi, ilmiy tadqiqotlar bo'limi.

08.00.00- IQTISODIYOT FANLARI:

Karlibayeva Raya Xojabayevna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Nasirxodjayeva Dilafruz Sabitxanovna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Ostonokulov Azamat Abdukarimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent moliya instituti;

Arabov Nurali Uralovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Azizov Sherzod O'ktamovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Bojxona instituti;

Xojayev Azizxon Saidaloxonovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, Farg'ona politexnika instituti

Xolov Aktam Xatamovich – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Shadiyeva Dildora Xamidovna – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b, Toshkent moliya instituti;

Shakarov Qulmat Ashirovich – iqtisodiyot fanlari

nomzodi, dotsent, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti

09.00.00- FALSAFA FANLARI:

Hakimov Nazar Hakimovich – falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Yaxshilikov Jo'raboy – falsafa fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

G'aybullayev Otabek Muhammadiyevich – falsafa fanlari doktori, professor, Samarqand davlat chet tillar instituti;

Saidova Kamola Uskanbayevna – falsafa fanlari doktori, "Tashkent International University of Education" xalqaro universiteti;

Hoshimxonov Mo'min – falsafa fanlari doktori, dotsent, Jizzax pedagogika instituti;

O'roqova Oysuluv Jamoliddinovna – falsafa fanlari doktori, dotsent, Andijon davlat tibbiyot instituti, Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasini mudiri;

Nosirxodjayeva Gulnora Abdukaxxarovna – falsafa fanlari nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Turdiyev Bexruz Sobirovich – falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, Buxoro davlat universiteti.

10.00.00- FILOLOGIYA FANLARI:

Axmedov Oybek Saporbayevich – filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Ko'chimov Shuxrat Norqizilovich – filologiya fanlari doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hasanov Shavkat Ahadovich – filologiya fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

Baxronova Dilrabo Keldiyorovna – filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Mirsanov G'aybullo Qulmurodovich – filologiya fanlari doktori, professor, Samarqand davlat chet tillar instituti;

Salaxutdinova Musharraf Isamutdinovna – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, Samarqand davlat universiteti;

Kuchkarov Raxman Urmanovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent v/b, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Yunusov Mansur Abdullayevich – filologiya fanlari nomzodi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Saidov Ulugbek Aripovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi.

12.00.00- YURIDIK FANLAR:

Axmedshayeva Mavlyuda Axatovna – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Muxitdinova Firyuza Abdurashidovna – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Esanova Zamira Normurotovna – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan yurist, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hamroqulov Bahodir Mamasharifovich – yuridik fanlar doktori, professor v.b., Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti;

Zulfiqorov Sherzod Xurramovich – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti;

Xayitov Xushvaqt Saparbayevich – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Asadov Shavkat G'aybullayevich – yuridik fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Ergashev Ikrom Abdurasulovich – yuridik fanlari doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Utemuratov Maxmut Ajimuratovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Saydullayev Shaxzod Alixanovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hakimov Komil Baxtiyarovich – yuridik fanlar doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Yusupov Sardorbek Baxodirovich – yuridik fanlar doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Amirov Zafar Aktamovich – yuridik fanlar doktori (PhD), O'zbekiston Respublikasi Sudyalari oliy kengashi huzuridagi Sudyalari oliy maktabi;

Jo'rayev Sherzod Yuldashevich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Babadjanov Atabek Davronbekovich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Normatov Bekzod Akrom o'g'li — yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Rahmatov Elyor Jumaboyevich — yuridik fanlar nomzodi, Toshkent davlat yuridik universiteti;

13.00.00- PEDAGOGIKA FANLARI:

Xashimova Dildarxon Urinboyevna – pedagogika fanlari doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Ibragimova Gulnora Xavazmatovna – pedagogika fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Zakirova Feruza Maxmudovna – pedagogika fanlari doktori, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti huzuridagi pedagogik kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tarmoq markazi;

Kayumova Nasiba Ashurovna – pedagogika fanlari doktori, professor, Qarshi davlat universiteti;

Taylanova Shoxida Zayniyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent;

Jumaniyozova Muhayyo Tojiyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Ibraximov Sanjar Urunbayevich – pedagogika fanlari doktori, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti;

Javliyeva Shaxnoza Baxodirovna – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Samarqand davlat universiteti;

Bobomurotova Latofat Elmurodovna — pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Samarqand davlat universiteti.

19.00.00- PSIXOLOGIYA FANLARI:

Karimova Vasila Mamanosirovna – psixologiya fanlari doktori, professor, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Hayitov Oybek Eshboyevich – Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti, psixologiya fanlari doktori, professor

Umarova Navbahor Shokirovna– psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Amaliy psixologiyasi kafedrasi mudiri;

Atabayeva Nargis Batirovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Shamshetova Anjim Karamaddinovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Qodirov Obid Safarovich – psixologiya fanlari doktori (PhD), Samarkand viloyat IIB Tibbiyot bo'limi psixologik xizmat boshlig'i.

22.00.00- SOTSILOGIYA FANLARI:

Latipova Nodira Muxtarjanovna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri;

Seitov Azamat Po'latovich – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti;

Sodiqova Shohida Marxaboyevna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi.

23.00.00- SIYOSIY FANLAR

Nazarov Nasriddin Ataqulovich –siyosiy fanlar doktori, falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent arxitektura qurilish instituti;

Bo'tayev Usmonjon Xayrullayevich –siyosiy fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri.

OAK Ro'yxati

Mazkur jurnal Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2022-yil 30-noyabrda 327/5-son qarori bilan tarix, iqtisodiyot, falsafa, filologiya, yuridik va pedagogika fanlari bo'yicha ilmiy darajalar yuzasidan dissertatsiyalar asosiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).

07.00.00 – TARIX FANLARI

<i>Vaxidov Suxrobjon</i> O'ZBEKISTONDA ZIYORAT TURIZMINI RIVOJLANTIRISHDA ZIYORATGOHLARNING ROLI	10-14
<i>Mamatqulov Bekzod, Negmatova Dilafro'z</i> O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA FARMATSEVTIKA SANOATINING RIVOJLANISHI: TARIXIY TAHLIL VA NATIJALAR (1991-2024 YILLAR)	15-20
<i>Esonov Ziyodbek Yuldashevich</i> FARG'ONA VODIYSINING O'RTA ASRLAR DAVRI KULOLCHILIK HUNARMANDCHILIGI TARIXIDAN	21-25
<i>Raxmatov Ramshod Raximovich</i> XX ASRNING BOSHLARIDA BUXORO VA TURKISTON IJTIMOIIY-IQTISODIY HAYOTIDA AFG'ONISTON OMILI	26-30
<i>Abduraxmonov Adxamjon Soxodilla o'g'li</i> SOVETLAR DAVRIDA FARG'ONA VODIYSI SHAHARLARIDA MADANIY HAYOT (Z. M. BOBUR NOMLI ISTIROHAT BOG'I MISOLIDA)	31-37
<i>Ergashev Ahmad Abdug'offorovich</i> PAXTAKOR-79 FOJIASI: O'ZBEK FUTBOLINING SSSR OLIY LIGASIDAGI RIVOJLANISH TRAYEKTORIYASIGA TA'SIRI (1979-1991)	38-44
<i>Ergashev Umar Kuzyevich</i> O'ZBEKLARNING "QOVCHIN" URUG'IGA DOIR MULOHAZALAR (QASHQADARYO VOHASI)	45-49
<i>Bebitov Maqsud, Jo'raqulova Mukambar</i> JALOLIDDIN RUMIY: TURKISTON VA ANADOLU O'RTASIDAGI MA'NAVIY KO'PRIK	50-57

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI

<i>Isayev Kobiljon Abdukodirovich</i> SANOAT KORXONALARIDA IQTISODIY INKLYUZIYA FAOLIYATINING IJTIMOIIY-IQTISODIY SAMARADORLIGINI ANIQLASH USULLARI	58-69
<i>Амбарцумян Анастас Алексеевич</i> ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО УЗБЕКИСТАНА И РОССИИ: СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ	70-78
<i>Zokirjonov Muhammadsodiq, Mirzayeva Fotima</i> KAPITAL AKTIVNI BAHOLASH MODEL (CAPM)NING NAZARIY VA METODOLOGIK ASOSLARINI RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI	79-91
<i>Исламтудинова Дина Файзрахмановна</i> СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННО – ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА В ОТРАСЛИ КОНЕВОДСТВА	92-98
<i>Jumayeva Guzal, Jumadullayeva Durdona</i> JAHONDA KORPORATIV BOSHQARUV TENDENSIYALARI VA O'ZBEKISTON TAJRIBASI	99-105

<i>Rustamov Jamshed Boturjonovich</i> BIZNES-TA'LIMI XIZMATLARINI KO'RSATUVCHILARNING MARKETING FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI	106-110
--	---------

09.00.00 – FALSAFA FANLARI

<i>Xolmirzaev Nodirjon Nizomjonovich</i> SHAHARSOZLIKDA ZAMONAVIYLIK VA MILLIYLIK MASALASI	111-114
<i>Mamanov Jamoliddin Abduraximovich</i> YOSHLARDA MILLIY IDENTIKLIKNI SAQLASHNING OMILLARI	115-123
<i>Eshpulatov Inoyat Saparovich</i> FAXRIDDIN ROZIYNING INSON FALSAFASI	124-128
<i>Fayziyev Xurshid Jumayevich</i> VOLTERNING DEISTIK MATERIALIZMI VA UNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	129-133
<i>Rustamaliyev Mirjalol Hayrullo o'g'li</i> BARQAROR RIVOJLANISHDA DAVLAT BOSHQARUVINING AXLOQIY VA FALSAFIY MUAMMOLARI	134-138
<i>Abdumalikov Abdulatif, Juraboyeva Dilmura</i> YANGI O'ZBEKISTONDA JAMIYAT, INSON VA TABIAT MUNOSABATLARINING UYG'UNLIGI	139-143

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI

<i>Axmedov Oybek Saporbayevich</i> BOSHLANG'ICH TA'LIM INGLIZ TILI DARSLARIDA OG'ZAKI NUTQNI SHAKLLANTIRISH	144-152
<i>Алиева Эльвина, Расулова Дильбар</i> ТИПОЛОГИЯ КОНВЕРГЕНЦИИ В ЛИНГВИСТИКЕ	153-158
<i>Mirzayeva Kamola</i> "DEVONU LUG'ATIT TURK" ASARIDA KIYIM-KECHAK NOMLARI	159-164
<i>Abdullayev Akmal Amirovich</i> TOSHKENT VILOYATI ETNOTOPONIMLARINING SHAKLLANISHIDA ETNIK GURUHLAR MIGRATSIYASINING TA'SIRI	165-169
<i>Sayfullayeva Dilnoza Dilshod qizi</i> XUDOYBERDI TO'XTABOYEVNING "BESH BOLALI YIGITCHA" ROMANIDA MUALLIF BIOGRAFIYASI IFODASI	170-174
<i>Rahmonova Surayyo Ne'matovna</i> MERONIMLARNING GRAMMATIK VA STRUKTURAVIY XUSUSIYATLARI	175-179
<i>Чернова Наталья Васильевна</i> ОЦЕНКА И ДИАГНОСТИКА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ НЕЯЗЫКОВЫХ ВУЗОВ	180-184
<i>Abdusalomova Aziza Homidovna</i> SA'DIY SHEROZIY SHE'RIYATINING ANGLIYADAGI TARJIMALARIDA POETIK SHAKLNING USTUVORLIGI	185-192

<i>Morozova Anastasiya Vladimirovna</i> SEMANTIC AND PRAGMATIC ANALYSIS IN THE NAMES OF DINING ESTABLISHMENTS	193-196
<i>Murotaliyeva Maftuna Shukurullo qizi</i> P.D.JEYMSNING DETEKTIV ASARLARIDA INTERTEKSTUALLIK	197-200
<i>Ismatova Shaxnoza Axror qizi</i> DAVLAT RAHBARLARINING BAYRAM TABRIKLARI: LINGVISTIK, STILISTIK VA PRAGMATIK TAHLIL	201-205

12.00.00 – YURIDIK FANLAR

<i>Qayumov Zoir Ergashevich</i> O'ZBEKISTONDA YURIDIK JAVOBGARLIKDAN OZOD QILISH INSTITUTI RIVOJLANISHINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	206-210
<i>Tajaliyev Ilyosbek</i> PIROTEKNIKA BUYUMLARINING QONUNGA XILOF MUOMALASINING UMUMIY TAVSIFI VA TURLARI	211-215
<i>Sanayev Botir</i> SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHDA YETKAZILGAN ZARAR UCHUN YURIDIK JAVOBGARLIK MUAMMOLARI	216-221
<i>Alisherova Nozima Nizamidin qizi</i> PORA OLIH JINOYATLARINI KVALIFIKATSIYA QILISH MASALALARI	222-230
<i>Avezov Dilshod Sadulayevich</i> SPECIFIC FEATURES OF EARLY TERMINATION OF LOCAL DEPUTY POWERS ON OBJECTIVE GROUNDS	231-234
<i>Mirzayev G'olibjon Halimovich</i> PROKURATURA ORGANLARI FAOLIYATI SAMARADORLIGINI BAHOLASH TUSHUNCHASI, AHAMIYATI VA ZARURATI	235-242

13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI

<i>Zubaydullayev O'ktam Raim o'g'li</i> BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI ART–PEDAGOGIKASI ASOSIDA KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHDA ZAMONAVIY TA'LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH METODIKASI	243-248
<i>Turdimuratov Dilmurad Yuldashevich</i> JISMONIY TARBIYA MASHG'ULOTLARI JARAYONIDA YUQORI SINF O'QUVCHILARINING IRODAVIY SIFATLARINI SHAKLLANTIRISH.....	249-255
<i>Egamberdiyeva Zarina Oltiboyeva</i> GEOAXBOROT TEXNOLOGIYALAR FANINI O'QITISHDA GAMIFIKATSIYA METODIKASINI QO'LLAB TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI	256-260
<i>Abdiyev Jahongir Ruzibayevich,</i> INTELLEKTUAL QOBILIYATLARNI INOBATGA OLGAN HOLDA TALABALARNING ILMIY TADQIQOTCHILIK FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH	261-265
<i>Alimkulov Jamshid</i> BO'LAJAK GEOGRAFIYA O'QITUVCHILARINING LOYIHALASH KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI	266-272

Kurbanov Olim Esirgapovich

TARIX FANI MUTAXASSISLIGI MAGISTRATURA TALABALARINING TADQIQOT

KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH: TARIX VA ZAMONAVIYLIK 273-277

Received: 10 March 2025

Accepted: 15 March 2025

Published: 25 March 2025

Article / Original Paper

JALALIDDIN RUMIY: SPIRITUAL BRIDGE BETWEEN TURKESTAN AND ANADOLU

Bebitov Maqsud Abdirasulovich

Teacher of the Denov Institute of entrepreneurship and pedagogy

Jo'raqulova Mukambar Tursinmurod qizi

Student of the Denov Institute of entrepreneurship and pedagogy

Abstract. Jalaluddin Rumi's rich philosophical and spiritual heritage is incomparable in its contribution to world philosophy and culture. For more than seven centuries, his personality and scientific and spiritual heritage have generated widespread interest in the East and West. The legacy of Jalaluddin Rumi, a great thinker, scholar, and representative of Sufi philosophy of the medieval Muslim East, continues to illuminate hearts yearning for spirituality today. For a deep study of his philosophical observations, Sufi thought, and spiritual heritage, it is necessary, first of all, to analyze the historical, social, and cultural factors that influenced the formation of his life path, personality, and Sufi views. In this study, based on historical-biographical analysis and comparative methods, the life, philosophical and Sufi views of Jalaluddin Rumi were studied.

Keywords: Jalaluddin Rumi, Philosophical-spiritual heritage, Sufi philosophy, Spirituality, East and West, Historical-biographical analysis, Comparative methods, Medieval Muslim East, Wisdom and contemplation.

JALOLIDDIN RUMIY: TURKISTON VA ANADOLU O'RTASIDAGI MA'NAVIY KO'PRIK

Bebitov Maqsud Abdirasulovich

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti o'qituvchisi

E-mail: m.bebitov@dtpi.uz

Jo'raqulova Mukambar Tursinmurod qizi

Denov Tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi

E-mail: mukambarjurakulova@dtpi.uz

Annotatsiya. Jaloliddin Rumiyning boy falsafiy-ma'naviy merosi jahon falsafasi va madaniyatiga qo'shgan hissasi bilan beqiyosdir. Yetti asrdan ortiq vaqt davomida uning shaxsiyati va ilmiy-ma'naviy merosi Sharq hamda G'arb olamida keng qiziqish uyg'otib kelmoqda. O'rta asrlar musulmon Sharqining ulug' mutafakkiri, alloma va tasavvufiy falsafa vakili bo'lgan Jaloliddin Rumiyning merosi bugungi kunda ham ma'naviyatga tashna bo'lgan qalblarni o'z ziyosi bilan yoritib kelmoqda. Uning falsafiy mushohadalari, tasavvufiy tafakkuri va ma'naviy merosini chuqur o'rganish uchun avvalo uning hayot yo'li, shaxsiyati va tasavvufiy qarashlarining shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan tarixiy, ijtimoiy va madaniy omillarni tahlil qilish zarur. Ushbu tadqiqotda Jaloliddin Rumiyning hayoti, falsafiy va tasavvufiy qarashlari tarixiy-biografik tahlil va qiyosiy metodlar asosida o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Jaloliddin Rumi, falsafiy-ma'naviy meros, tasavvufiy falsafa, ma'naviyat, sharq va g'arb, tarixiy-biografik tahlil, qiyosiy metodlar, o'rta asrlar musulmon sharqi, ma'rifat va tafakkur.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V5SI2Y2025N08>

Kirish. Insoniyat paydo bo'lganidan buyon ma'naviy barkamollik masalalari har bir davrda dolzarb ahamiyatga ega bo'lib kelgan. Bugungi kunda shiddatli texnologik taraqqiyot va

ma'naviy evrilishlar davrida yashayotgan insoniyat uchun ma'naviyat masalalari, ayniqsa yosh avlodning ma'naviy jihatdan tarbiyalanishi, tobora muhimroq bo'lib bormoqda. Axborot tufayli yuzaga kelgan global bo'hronlar va qadriyatlarining o'zgarishi sharoitida ma'naviyat masalalari dolzarb muammoga aylangan. Mustaqillik yillarida O'zbekiston jahon sivilizatsiyasiga munosib hissa qo'shgan buyuk allomalarimizning ma'naviy merosini o'rganish va targ'ib qilishga katta e'tibor berila boshlandi. O'rta asr musulmon Sharqining ulug' siymosi Jaloliddin Rumiyning merosi ham ana shunday boy va asrlarga tatigulik ahamiyatga ega bo'lgan manbalardan hisoblanadi. Uning falsafiy-ma'rifiy qarashlari milliy istiqlol g'oyasining asosini tashkil etuvchi komil insonni tarbiyalashda beqiyos ahamiyatga ega. Shu sababli, Rumiyning merosini tizimli va chuqur tadqiq qilish zamonaviy davrning eng dolzarb masalalaridan biridir.

Tadqiqot usullari. Jaloliddin Rumiyning merosini o'rganish va targ'ib qilish 1980-yillarda boshlangan. Bu jarayon taniqli sharqshunos Radiy Fishning *"Jaloliddin Rumi"* tarixiy-biografik romani tarjima qilinishi bilan kuchaydi [1, B. 267.]. Keyinchalik fors-tojik adabiyoti bilimdoni Shoislom Shomammedov Rumiyning g'azal, ruboiy va hikmatlarini o'zbek tiliga o'girishda muhim hissa qo'shdi. Jamol Kamol kabi olimlar ham bu borada katta xizmat ko'rsatdilar.

Mustaqillik yillarida Jaloliddin Rumiyning hayoti va ijodini o'rganish, uning asarlarini tarjima qilish va nashr etish bo'yicha yangi davr boshlandi. Najmiddin Komilov, Orif Usmon, Homidjon Homidiy, Ibrohim Haqqul, Hamidulla Boltaboyev, Tohir Qahhor, Rashid Jumayev kabi olimlar Rumiyning merosiga bag'ishlangan qator ilmiy tadqiqotlarni e'lon qildilar. Yozuvchi va tarjimon Ulug'bek Abduvahob *"Fihi mo fihi"* asarini turk tilidan o'zbek tiliga tarjima qildi. Mutarjim Asqar Mahkam esa Turkiyalik rumiyshunos Obiddin Podsho va eronlik mavlaviyshunos Karim Zamoniylarning sharhlaridan foydalanib, *"Masnaviyi"* ning birinchi kitobini o'zbek tiliga o'girdi.

Jaloliddin Rumiyning hayoti va ilmiy merosini o'rganishda Kichik Osiyo, Xuroson, Movarounnahr, Eron, Hindiston va Pokistonda *"Masnaviy"* asariga yozilgan sharhlar muhim ahamiyatga ega. Bu sharhlar Rumiyning falsafiy va tasavvufiy qarashlarini tushunishda asosiy manba vazifasini o'taydi. Bundan tashqari, olmoniyalik sharqshunos Anna Mariya Shimmelning [2, b. 373] Rumiyning hayoti va ijodiga, xususan *"Masnaviy"* asariga bag'ishlangan tadqiqotlari orqali uning merosi haqida chuqurroq ma'lumotlarga ega bo'lish mumkin.

Adabiyotlar tahlili. G'arbiy Yevropada Jaloliddin Rumiyning shaxsi va merosi XVIII asr oxiridan boshlab siyosiy va ilmiy namoyondalar orqali tanila boshlandi. J. de Vallenburg, J. Fon Xammer, Fredrich Rukert, Jeyms Redxouz, Reynold Nikolson va A.J. Orberi kabi olimlar Rumiyning merosini o'rganish va targ'ib qilishga katta hissa qo'shdilar. Biroq, G'arbda olib borilgan tadqiqotlarda ko'pincha sharqshunoslik yoki tarjimonlik jihatlari ustunlik qilganligini ko'rish mumkin.

Rumiyning ilmiy merosini diniy va falsafiy g'oyalar bilan uyg'un holda tadqiq etgan olimlar qatoriga B. Furuzonfara, Ch. Xumoi, M. Cha'fari, R. Fish, R. Xadizade, N. Odilova [3] va boshqalarni kiritish mumkin. Ushbu olimlarning tadqiqotlarida Rumiyning ijodi *"vahdadi vujud"* konsepsiyasi asosida tahlil qilingan. Bundan tashqari, bu tadqiqotlarda Rumiyning islomgacha bo'lgan davrdagi turli diniy-falsafiy g'oyalar bilan qiyosiy tahlili ham amalga oshirilgan.

Turkistonda tasavvuf va Jaloliddin Rumiyning falsafiy merosini o'rganish XX asr boshlarida rus sharqshunoslari tomonidan boshlangan. Ye. E. Bertels, V. V. Bartold, Ye. A. Krimskiy va I. E. Goldtsier [4] kabi olimlar bu borada muhim tadqiqotlar olib borishgan. Ular

Rumiyning tasavvufiy qarashlari va uning Sharq madaniyatidagi oʻrni haqida chuqur tahlillar yaratdilar.

Natijalar va ularning muhokamasi. Jaloliddin Rumi 1207-yil 30-sentabrda Balxda tugʻilgan. Biroq, *Devon-i Kabir*dagi sheʼrlariga asosan, uning tugʻilgan yili 1184-yil deb ham taxmin qilinadi [5]. Uning ismi Muhammad ibn Muhammad ibn Husayn Balxiy, laqabi “Jaloliddin”, “Mavlono” esa uni ulugʻlash uchun ishlatilgan. “Xudovandigar” unvoni otasi tomonidan berilgan. Rumi umrining koʻp qismini Rumda (Kichik Osiyo) oʻtkazgani sababli “Rumi” nomi bilan mashhur boʻlgan.

Rumi haqidagi asosiy maʼlumotlar uning oʻgʻli Sultan Valadning *Ibtidonomasi* [7], shogirdi Faridun-i Sipahsalorning *Risolasi* [8] va Aflokiyning *Manoqibul-orifin* [9] asarlariga asoslanadi. Aflokiyning asarida koʻplab tafsilotlar mavjud boʻlsa-da, baʼzi maʼlumotlar notoʻgʻri yoki bahsli boʻlishi mumkin. Rumiyning otasi Bahouddin Valad Hz. Abu Bakr naslidan ekanligi *Risoi Sipahsalorda* qayd etilgan [10]. Aflokiy, Jomiy [11] va Davlatshoh [12] ham bu nasabnomani tasdiqlaydilar. Bahouddin Valad 1151-yilda Balxda tugʻilgan va “Sultonul-ulam” unvoni bilan mashhur boʻlgan. Uning onasi Xorazmshohlar sulolasidan boʻlgan, ammo bu xronologik jihatdan aniq emas.

Bahouddin Valad (Bahoi Valad) “Sultonul-ulam” unvoni bilan mashhur boʻlgan. Uning soʻzlariga va *Risoi Sipahsalor* asarida, shuningdek, Aflokiyning rivoyatlariga koʻra, bu unvon unga tushida Paygʻambar Muhammad tomonidan berilgan. Bahouddin Valadning onasi Xorazmshohlar sulolasidan boʻlgan deya taxmin qilinadi. Aflokiyning yozishicha, uning onasi Xorazmshoh Sulton Takashning (1172-1200) “Malika-i jahon” deb atalgan qizlaridan biri boʻlgan. Biroq, bu daʼvo xronologik jihatdan ishonchli emas, chunki Bahouddin Valadning tugʻilgan davrida Sulton Takash hali oila qurmagan yoki hatto tugʻilmagan boʻlishi mumkin.

Boshqa manbalar, jumladan, *Manoqibuʼl-ʻorifin* asaridagi yozuvlarga koʻra, Bahouddin Valadning nasabi Abu Bakr Siddiqga borib taqaladi. Bu qarindoshlik onasi tomondan ekanligi taʼkidlangan.

Bahouddin Valadning nasabi va uning “Sultonul-ulam” unvoni haqidagi rivoyatlar ilmiy adabiyotlarda muhokama qilinadi, ammo baʼzi jihatlar tarixiy manbalar bilan toʻliq tasdiqlanmagan.

Balxda tugʻilgan va sufiylar oilasiga mansub boʻlgan Bahouddin Valad uch yoshida otasi Husayn Hatibiy bilan ajralgan. *Manoqibuʼl-ʻorifin* va *Risoi Sipahsalor* kabi asarlarda uning taʼlim darajasi, oilaviy shaxsiyati va boshqa biografik tafsilotlar haqida aniq maʼlumotlar keltirilmagan. Biroq, uning *Maorif* asaridagi yozuvlar va boshqa manbalardagi maʼlumotlardan maʼlumki, Bahouddin Valad yoshligidan jiddiy taʼlim olgan, diniy ilmlar, falsafa va tasavvuf sohalarida yetuk mutaxassis boʻlgan.

1199–1210-yillarda u bir necha farzand koʻrgan, ulardan biriga Husayn ismini bergan. Onasi XIII asr boshlarida hayotda boʻlib, xalq orasida “Ummu” (ona) deb atalgan. Bahouddin Valad onasining yomon xulqi va kufr soʻzlari tufayli koʻp azob chekkan, farzandlari va onasi uchun qiyinchiliklarga dosh bergan. Yoshligidan tasavvufga qiziqib, zikr va riyozat bilan shugʻullangan. Bir marta zikrdan charchab, Xorazmga borib, Imoduddin Tabib ismli olimdan tibbiyot oʻqishni niyat qilgan. Voizlik qilgan, hilofat ilmi va tafsirni oʻrgangan, darslarini fors tilida bergan. Moliyaviy jihatdan nisbatan mustaqil boʻlib, uy sotib olish va ijaraga pul toʻlashga qodir boʻlgan.

Bahouddin Valad dunyoviy boylik va mansablardan voz kechishga intilgan, Najmiddin Kubroning shogirdi bo'lgan va Ahmad G'azzoliydan meros qolgan tasavvufiy libosni kiygan deya rivoyat qilinadi. Sipahsalorning yozishicha, u baytulumoldan olingan oylik maoshi bilan kunlik ehtiyojlarini qondirgan va hech qachon vaqf mollariga tegilmagan. Aflokiyning ma'lumotlariga ko'ra, uning Fotima Xotun ismli qizi va Alouddin Muhammad hamda Jaloliddin Muhammad ismli ikki o'g'li bo'lgan. Qizi Anadoluga hijrat qilishdan oldin yoshligida vafot etgan.

Maorif asariga ko'ra, 1203–1210 yillarda Bahouddin Valad Balxda yoki Vaxsh qishlog'ida (hozirgi Tojikiston hududida) yashagan yoki Balxda istiqomat qilib, tez-tez Vaxshga tashrif buyurgan. Har ikki holatda ham u Vaxsh amiri bilan yaqin aloqada bo'lgan. *Fîhi mâ fih* asaridagi bir hikoyada esa, Samarqandni Xorazmshoh Alouddin Muhammad Takash bosib olgan paytda Bahouddin Valadning u yerda bo'lganligi ta'kidlangan.

Bahouddin Valad aqliy ilmlar, xususan falsafaga qarshi chiqqan va o'zining ilmiy mavqei va ma'naviy hokimiyatiga hasad qilgan holda, bid'atchi deb hisoblagan mashhur kalom olimi Faxriddin Roziyni, Xorazmshoh Alouddin Muhammad Takashni, Balx va Vaxsh qozilarini hamda boshqa zohiriy olimlarni ochiq tanqid qilgan. Uning bu qattiq munosabati *Maorif* va *Manoqibu'l-'orifin* kabi asarlarda ko'rsatilgan. Shunday qilib, Bahouddin Valadning hayoti va faoliyati uning tasavvufiy va diniy qarashlarini, shuningdek, zohiriy olimlar va hukmdorlarga nisbatan tanqidiy munosabatini aks ettiradi.

Aflokiy va boshqa tazkira mualliflarining yozishicha, Bahouddin Valad Faxriddin Roziyning targ'ibotlariga aldanib, Xorazmshoh Alouddin Muhammad Takash bilan munosabatlari yomonlashgan. Shunday qilib, u Alouddin hukmdor bo'lgan davrda Balxga qaytmaslikka qasamyod qilib, oilasi, yaqinlari va ba'zi muridlari bilan Balxni tark etgan. Biroq, Aflokiyning bu haqda keltirgan ma'lumotlari qarama-qarshiliklarni o'z ichiga oladi. Masalan, Aflokiy Jaloliddin Rumiyning tug'ilgan sanasini 1207-yil 30-sentyabr (hijriy 604-yil 6-rabiul avval) deb ko'rsatadi va 1212-yilda Bahouddin Valad va Rumiyning Balxni tark etganini yozadi. Uning fikricha, bu ko'chishning sababi Faxriddin Roziy (1149–1209) bilan bo'lgan nizodir. Biroq, bu da'vo ishonchsiz, chunki Roziy Bahouddin Valadning Balxdan ketishidan uch yil oldin vafot etgan va uning Balxga kelganligi haqida hech qanday ma'lumot yo'q.

Jaloliddin Rumiyning o'g'li Sulton Valad (1226–1312) o'zining *Ibtidonoma* asarida bobosi Bahouddin Valadning Balx aholisi bilan janjallashgani va shu sababli shaharni tark etganini ta'kidlaydi. U shuningdek, Mo'g'ullarning Balxni 1220-yilda bosib olgani haqida xabar kelganida Bahouddin Valadning yo'lga chiqqanini aytadi. Agar Mo'g'ullar Balxni 1220-yilda egallagan bo'lsa, Bahouddin Valad va Rumi 1217- yoki 1218-yillarda shaharni tark etgan bo'lishi kerak. Raynold Alleyn Nikolson va Hellmut Ritter Bahouddin Valadning Mo'g'ullardan qochish uchun ketganini da'vo qilsalar-da, manbalarda bu haqda aniq ma'lumot yo'q.

Bahouddin Valadning Balxni tark etishi, ehtimol, Mo'g'ul hujumidan qo'rqish bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Chunki Chingizxon (1155–1227) va Xorazmshoh Alouddin Muhammad (1200–1220) o'rtasidagi ziddiyatlar kuchaygan edi. Bundan tashqari, Alouddin Muhammad Abbosiy xalifa Nosir al-Dinni tan olmagan va Alolmulk Termiziyni o'ziga diniy rahbar etgan edi. Shunday qilib, Bahouddin Valadning ko'chishi siyosiy va diniy ziddiyatlar, shuningdek, Mo'g'ul xavfi bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Mo'g'ullar haqidagi xabarlar, ayniqsa Abbosiy xalifasi Nosir al-Din (1180–1225) tomonidan Chingizxonni Xorazmshohlar davlatiga hujum qilishga undashi bilan kuchaygan. Bu voqealar va Mo'g'ullarning sharqdan boshlab g'arbga qilgan qonli yurishlari Xorazmshohlar

davlatini tez orada janglar maydoniga aylantirishini ko'rsatardi. Bahouddin Valad bu holatni ilmiy faoliyati va hayotiga xavf sifatida ko'rib, ko'chishga qaror qilgan bo'lsa kerak. Eronlik olim Badiuzzamon Firuzanfar ham o'z asarida Bahouddin Valadning Mo'g'ul hujumi tufayli Balxdan ketganini ta'kidlaydi.

Agar Jaloliddin Rumi 1207-yilda tug'ilgan va otasi bilan Anadoluga hijrat qilganida besh yoki olti yoshda bo'lgan deb hisoblasak, ular 1212 yoki 1213-yilda Anadoluga kelgan bo'lishi kerak. Biroq, bu taxmin Faxriddin Roziyning 1209-yilda vafoti va Mo'g'ullarning 1218-yilda Balxni bosib olishi bilan ziddiyat tashkil qiladi. Ko'rinishicha, Aflokiy Mavlono Jaloliddin Rumiyning avlodlarining karomatlarini ta'kidlash va Mo'g'ul istilosining Bahouddin Valadga ta'sirini ko'rsatish maqsadida xronologik aniqligini hisobga olmasdan, bu rivoyatlarni birlashtirgan. Boshqa tazkira mualliflari ham bu rivoyatlarni takrorlagan.

Shunday qilib, Bahouddin Valadning Balxdan ko'chishi Mo'g'ul xavfi va siyosiy ziddiyatlar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Biroq, manbalardagi xronologik nomuvofiqliklar va Aflokiyning rivoyatlarni ma'lum maqsadlar uchun birlashtirganligi bu masalani aniq hal qilishni qiyinlashtiradi.

Agar Bahouddin Valad Faxriddin Roziyning ta'siri ostida Xorazmshoh Muhammad Takash bilan nizo qilgan yoki olimlar va ularning tarafdorlaridan ranjigan bo'lsa, u odamlarning taxmin qilganidek, Anadoluga emas, balki hali Xorazmshohlar qo'liga o'tmagan va Sulton Usman hukmronlik qilayotgan Samarqandga 1212-yilgacha borishi kerak edi. Biroq, uning Hijozga qilgan safari haqida Sipahsalor va Aflokiyning ma'lumotlari bir-biriga mos kelmaydi.

Sipahsalorning yozishicha, Bahouddin Valad shogirdlari va oilasi bilan yo'l bo'yidagi shaharlarda bir muddat to'xtab, Bag'dodga yetib borgan. U yerda uni Shahobiddin Suhrevardiy kutib olgan. Bahouddin Valad Bag'doddan Kufa orqali Hijozga yo'l olishni niyat qilgan, biroq Mo'g'ullarning Balxni bosib olgani va Xorazm shaharlarining 1220-yilda egallanganligi haqidagi xabar kelganida u Bag'dodda bo'lgan. Bu ma'lumotlar uning 1220-yilda Bag'dodda ekanligini ko'rsatadi.

Biroq, Aflokiyning sayohatning keyingi bosqichlari haqida bergan sanalari bu ma'lumotlarga ziddir. Shunday qilib, manbalardagi xronologik nomuvofiqliklar Bahouddin Valadning safarlari va hayotining ayrim voqealarini aniqlashni qiyinlashtiradi. Bu ziddiyatlar, ehtimol, Aflokiyning ma'lum maqsadlar uchun rivoyatlarni birlashtirganligi bilan izohlanadi.

Aflokiyning yozishicha, Bahouddin Valad Hijozdan qaytayotganda Damashqda to'xtagan, 1217-yilda Malatiyaga, 1219-yilda Sivasga kelgan, so'ng Arzinjon orqali Aqshaharga (Konya yaqinidagi shahar) borib, o'z nomiga qurilgan madrasada to'rt yil yashagan va dars bergan. Keyin u Laranda (Karaman)ga ko'chib, u yerda yana o'z nomidagi madrasada ta'lim bergan. Aflokiyning ma'lumotlariga ko'ra, Bahouddin Valad Larandada yetti yil muallimlik qilgan, so'ng Sulton Alouddin Kaykubodning taklifi bilan Konyaga joylashgan.

Shuningdek, Aflokiy Jaloliddin Rumiyning Samarqandlik olim Sharofiddin Loloning qizi Gavhar Xotunga o'n yetti-o'n sakkiz yoshida Larandada uylanganligini, Sulton Valadning 1226-yilda, ikkinchi o'g'li Alouddin esa bir yil o'tib tug'ilganligini qayd etadi. Biroq, Aflokiyning ma'lumotlari Rumiyning Larandada yetti yildan ortiq tahsil olgani va oila qurganligini ko'rsatsa-da, bu ma'lumotlar uning nikoh yoshiga va farzandlarining tug'ilgan sanalariga to'g'ri kelmaydi. Aslida, bu sanalar Rumiyning Larandaga joylashib, bir yoki ikki yil o'tgach oila qurganligini ko'rsatadi.

Mavlononing onasi Mo'mina Xotun Larandada vafot etgan va keyinchalik uning dafn etilgan joyida Karaman Mavlaviylar xilxonasi qurilgan. Sipahsalorning yozishicha, Mavlono Konyaga kelganida o'n to'rt yoshda bo'lgan, bu esa Bahouddin Valadning 1221-yilda Konyaga kelganligini ko'rsatadi. Sulton Valad esa, Bahouddin Valadning Hijozdan Yunon yurtiga kelgani va Sulton Alouddin Kaykubodning uni Konyada ziyorat qilgani haqida tafsilotsiz ma'lumot keltiradi.

Mavlononing *Fihî mâ fih* asaridan ma'lumki, ular Xorazmshoh tomonidan Samarqand qamal qilinganda u yerda bo'lganlar, bu esa ularning birinchi safarida Samarqandga borganliklarini ko'rsatadi. Yo'lda Bahouddin Valad Nishopur shahriga to'xtagan, u yerda Fariddin Attor (1142/1145–1221) ularni ziyorat qilgan va o'zining so'fiyona asari *Asrornomani* Mavlonoga hadya qilgan. Davlatshohning yozishicha, Attor Bahouddin Valadga: "Bu o'g'lingiz ko'p vaqt o'tmasdan, dunyoda qalbi kuyganlarning qalbiga o't qo'yadi", degan. Biroq, Hellmut Ritter bu uchrashuvni shubhali deb hisoblaydi, chunki Attor 1221-yilda vafot etgan va bu vaqtda Bahouddin Valad va Mavlono Konyada bo'lishi kerak edi.

Birinchi xotini Gavhar Xotun vafotidan keyin Mavlono Konyalik Izzuddin Alining qizi Kira (Kirra yoki Gera) Xotunga uylandi. Uning Shamsiddin Yahyo ismli o'g'li bo'lib, undan tashqari beva qolgan ayoldan Muzaffaruddin Olim Chalabiy va Malika Xotun ismli farzandlari dunyoga keldi.

Bahouddin Valad Konyadagi Oltinapa (Altun-aba/Altunpa) madrasasida ikki yil mudarrislik qilganidan so'ng 1231-yil 23-fevralda (hijriy 628-yil 18-rabiul oxir) vafot etdi. Uning o'rnini yigirma to'rt yoshli Mavlono egallab, mudarris bo'lib ishlay boshladi. Keyingi yili Bahouddin Valadning shogirdlaridan biri, bolaligida Mavlononi tarbiyalagan Sayyid Burhoniddin Muhaqqiq Termiziy shayxini ziyorat qilish uchun Konyaga keldi. Biroq, u shayxining vafot etganligini bilib qoldi. Sayyid Burhoniddinning shayxining o'limidan oldin xabardor bo'lgani va Bahouddin Valad tushida o'g'liga yo'l ko'rsatishni aytgani uchun Konyaga kelgani qayd etilgan. Sayyid Burhoniddin Konyaga kelgach, Larandada bo'lgan Mavlonoga maktub yozib, uni Konyaga taklif qildi. Uchrashganda, u Mavlonoga otasining ham zohiriy, ham botiniy ilmida mukammal shayx ekanligini ta'kidladi.

Mavlono botiniy ilmida ustunlikka erishgan bo'lsa-da, u Sayyid Burhoniddinning shogirdi bo'lib, unga to'qqiz yil xizmat qildi. Aflokiyning yozishicha, Sayyid Burhoniddin Mavlononi zohir ilmidan yanada yuksalishi uchun 1233-yil (hijriy 630) Damashqqa yuborgan. Bu safarda Sayyid Burhoniddin Mavlonoga Qaysariygacha hamrohlik qilgan, so'ng Mavlono Halabga yo'l olgan, Sayyid Burhoniddin esa Qaysariyda qolib, Sohib Isfahoniyni yonida ishlagan. Mavlono Halabda Halloviya madrasasida shahar boshqaruvchisi Kamoliddin Ibnu'l-Adimdan ta'lim olgan. Sipahsalorning yozishicha, Mavlono Ibnu'l-Adimdan bir qancha madrasalarda tahsil olgan, ammo ularning nomlarini keltirmaydi.

Mavlono Halabda qancha vaqt qolgani va Damashqqa qachon ko'chib o'tgani aniq emas. Aflokiy Damashqda to'rt yoki yetti yil yashaganini aytgan bo'lsa-da, Badiuzzamon Furuzanfar Mavlononing Damashqda to'rt yildan ortiq qolmaganligini ta'kidlaydi, chunki Sayyid Burhoniddin 1241-yil (hijriy 639) vafotigacha tirik bo'lgan va Mavlono bilan uchrashgan. Mavlono Damashqda arab tili va adabiyoti, lug'at, fiqh, tafsir va hadis kabi aqliy va naqliy ilmlardan ta'lim olgan. Shuningdek, u Damashqda Muhyiddin Ibn Arabiy, Sa'duddin Hammuya, Usmon Rumi, Avhaduddin Kirmoniy va Sadridin Konaviy kabi allomalar bilan uzoq suhbatlar olib borgan.

Mavlononing turkiyligi haqidagi munozaralar ko'pincha uning "Meni begona deb o'ylamang, men shu mahalladanman..." ruboiysiga asoslanadi. Ba'zi tadqiqotchilar bu she'rdagi "turk" so'zini irqiy ma'noda talqin qilsa, boshqalar bu so'zning ruhiy yaqinlik yoki boshqa ma'nolarni anglatishini ta'kidlaydi. Shunday qilib, Mavlononing turkiyligi haqidagi bahslar uning she'riy ifodalarining chuqur ma'nolariga asoslangan.

Mavlononing she'riy va nasriy asarlarini fors tilida yozganligining ikkita asosiy sababi bor. Birinchidan, fors tili o'sha davrda Xorazm va Anadolu shaharlaridagi shoirlar, adiblar, faylasuflar va so'fiylar orasida keng tarqalgan edi. Madrasalarda darslar fors tilida olib borilgan, ilmiy va adabiy asarlar ham asosan shu tilda yozilgan. Hattoki, davlatlar rasmiy yozishmalarida ham fors tilidan keng foydalanilgan. Bu an'ana Anadolu Saljuqiylarida 1277-yilda Karamano'g'li Mehmet Bey turk tilini rasmiy til deb e'lon qilgunga qadar davom etgan.

Ikkinchi sabab, Mavlono Balxdan hijrat qilganida yigirma besh-o'ttiz yoshda bo'lib, u shu yoshgacha fors tilida o'qigan, yozgan va she'r aytgan edi. Bu vaqtga kelib u fors tilidagi barcha yozuv san'atlari, qoidalar, she'riyat va she'riy vaznlarni puxta o'zlashtirgan edi. Bundan tashqari, Mavlono yoshligida oilasida va Xorazm davlatida asosan "Xoqoniya turk" (Xorazm shevasi) tilida gaplashgan. Bu sheva sharqiy turk tillariga mansub bo'lib, Anadolu Saljuqiylarining "o'g'uz" yoki g'arbiy turk shevasidan farq qilgan. Shunday qilib, Mavlono Anadoluda o'rnashganida u yerda keng tarqalgan o'g'uz turkchasiga moslashish qiyin bo'lgan.

Shuning uchun ham Mavlono asarlarini fors tilida yozgan, chunki bu til uning ilmiy, adabiy va ma'naviy ifoda vositalarini to'liq aks ettirish imkonini bergan. Uning turkiy tilida yozmaganligi til o'zgarishi va sheva farqlari bilan bog'liq bo'lib, bu uning ijodiy faoliyatiga ta'sir ko'rsatgan.

XI asrdayoq Xoqoniya turkchasi (sharqiy turk) va o'g'uz turkchasi (g'arbiy turk) o'rtasida tuzilish va urg'u jihatidan sezilarli farqlar mavjud bo'lgan. Mahmud Qoshg'ariyning 1074-yilda tugatgan *Divonu lug'ot it-Turk* asaridan bu ikki lahja o'rtasidagi farqlar aniq ko'rinadi. Mavlono Anadoluga kelganida, agar u asarlarini turkiy tilda yozganida, u o'zining tug'ilib-o'sgan oilasi va Xorazm aholisi gapiradigan Xoqoniya turkchasida (sharqiy sheva) yozgan bo'lar edi. Biroq, bu sheva Anadoluda keng tarqalgan o'g'uz turkchasidan (g'arbiy sheva) farq qilganligi sababli, yangi mintaqa aholisi uni osonlikcha tushuna olmasdi. Shuning uchun ham Mavlono asarlarini fors tilida yozgan, biroq *Masnaviy* va *Devonlarida* ko'plab turkiy so'zlardan foydalangan.

Mavlononing to'ng'ich o'g'li Sulton Valad 1226-yilda Karamanda tug'ilib, 1312-yilda Konyada vafot etgan. Uning *Ibtidonoma* asarida turkiy shevada she'rlar yozganligi qayd etilgan. Sulton Valad Anadoluda tug'ilgan bo'lsa-da, besh-olti yoshigacha bobosi Bahouddin Valad bilan she'rlar aytgan va bobosi vafotidan keyin otasidan eshitgan Xoqoniya shevasida she'rlar yozgan. Bu holat turkiy lahjalar o'rtasidagi farq va ularning adabiyotga ta'sirini ko'rsatadi.

Xulosa. Mavlono tafakkur va ilm-fan jihatidan ulug' mutasavvuf bo'lib, u diniy va adabiy sohalarda, xususan, devon adabiyotida yetuk asarlar yaratgan. Anadoluda esa xalq adabiyoti vakillari bo'lmish Topdiq Emro, Yunus Emro, Hoji Bektosh Vali va Ahi Evran kabi shaxslar turkiy tilda ijod qilganlar.

Forobiy, Beruniy va G'azzoliy kabi olimlar asosan fors va arab tillarida yozgan bo'lsa-da, Ahmad Yassaviy va uning shogirdi Hakim Sulaymon Ota xalq adabiyoti janrida turkiy tilda asarlar yaratgan. Bu jarayonda forscha yozgan turklar va turkiy tilda yozgan turklar asosan o'z uy va jamiyatlarida turk tilida so'zlashgan.

Movarounnahrda fors tili va adabiyotining ta'siri kuchli bo'lib, bu holat turk adabiyotining rivojlanishiga qiyinchilik tug'dirgan va ayrim turk olimlari va adiblari eronlik sifatida tanilgan. Mavlono ham ushbu aralash madaniyat ta'sirida yetishib, ayniqsa, tasavvufda yuqori maqomga erishgan.

Umuman olganda, Mavlono turkiy tilda ijod qilmagan, chunki u fors adabiy muhitida ulg'aygan. Agar turkiy tilda yozganida ham, uning asarlari sharqiy shevada bo'lib, g'arbiy shevada gapiruvchi Anadolu xalqi uchun tushunarsiz bo'lishi mumkin edi. Shu sababli, Mavlono ijodini keng tarqalgan va nufuzli til bo'lmish fors tilida olib borgan. Uning tasavvufiy merosi asrlar davomida o'z ta'sirini saqlab qolgan va bugungi kunga qadar yetib kelgan. O'zining millati haqida esa Mavlono shunday degan: u chinakam turk edi, aks holda Anadoluga kelmagan bo'lar edi.

Adabiyotlar/Literatypa/References:

1. Радий Фиш. Жалолитдин Румий (Ruschadan Jamol Kamol tarjiması). –Тошкент: Молодая гвардия, 1986. -267 б.
2. Annamari Schimmel, The Triumphal Sun, Persian Studies Sepies, London, 1978. P 373.
3. Фурузонфар Б. Аходиси «Маснави».- Тегеран, 1344 х.; Яна: Мукаддима // Мухаккик Бурхонуддин. Маориф. – Тегеран, без года изд.; Хумои Ч. Газалиёти девони Шамс // Газалиёти Шамси Табрези.- Тегеран, 1335 х.; Чаъфари М. Тафсир ва накд ва тахлили «Маснави»-и Мавлоно Чалолуддин Мухаммади Балхи.- Тегеран, без года изд. – Ч. 1-15; Фиш Р. Джалаледдин Руми. -М.,1985; Хадизаде Р. Джалаледдин Руми // Руми. Притчи, газели. - Душанбе, 1988; Яна: Мукаддима // Хикоятҳои халқи дар «Маснави»-и Руми.- Душанбе, 1963; Одилов Н. Чахонбинии Чалолуддини Руми. - С. 75;
4. Бертельс Е.Д. Суфизм и судийский литература. – М., 1965; Бартольд В.В. Ислам. Общий очерк. – Петроград, 1918. Голдциер И.Э. Лекции об исламе. – Спб., 1912; Культ святых в исламе (Мухаммадинские эскизы). М.,
5. Abdülbâki Gölpınarlı, Mevlânâ Celâleddin, İstanbul 1952.
6. Ritter, Hellmut. The Ocean of the Soul: Man, the World and God in the Stories of Farîd al-Dîn 'Attâr. Translated by John O'Kane with editorial assistance of Bernd Radtke. Leiden: Brill, 2003.
7. Sultan Veled, İbtidânâme (trc. Abdülbâki Gölpınarlı), Ankara 1976
8. Ferîdûn-i Sipehsâlâr, Risâle-i Sipehsâlâr (nşr. Saîd-i Nefîsî), Tahran 1325
9. Ahmed Eflâkî, Menâkıbü'l-'ârifîn (nşr. Tahsin Yazıcı), I-II, Ankara 1959-61.
10. Abdulqodir b. Muhammad b. Muhammed el-Kureshi, el-Cevahirü'l-muđiyye fî ṭabaqâti'l-Hanefiyye (ad. Abdülfettâh M. el-Hulv), I-III, Qohira 1393-99/1973-79; IV, Qohira 1413/1993
11. Abdurrahmon-i Câmi, Nefehâtü'l-üns min Hazarati'l-Huds (tahrir. Mahdî Tevhîdî Pur), Tehron 1337
12. Devletshah, Tezkiretü's-shu'arâ' (tahrir. EG Browne), Leyden 1901.
13. Bahâeddin Veled, Ma'ârif (nşr. Bedüzzaman Fürûzanfer), Tehran 1352 hş., I-II
14. Sultan Veled, Velednâme (nşr. Celâleddin Hümai), Tehran 1355
15. R. A. Nicholson, Mevlâna Celâleddin Rûmî (trc. Ayten Lermioğlu), İstanbul, ts. (Tercüman 1001 Temel Eser), s. 15-25.

SCIENCEPROBLEMS.UZ

IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING DOLZARB MUAMMOLARI

№ S/2 (5) – 2025

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).